

14. Клепікова О. В. Правове регулювання вантажів морським транспортом: дис. ...канд. юрид. наук.: 12.00.04 / Ольга Вікторівна Клепікова. – Київ, 2003. – 211 с.

15. Погрібний С. О. Загальні та спеціальні норми в цивільному (приватному) праві України / С. О. Погрібний // Вісник Академії правових наук України, 2010. – № 3. – С. 166–177.

16. Пташенчук О. М. Гаагсько-Вісбійські правила і Роттердамські правила у світлі сучасного морського промислового розвитку / О. М. Пташенчук // Міжнародно-правові проблеми сучасного торговельного мореплавства. Збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції (11 грудня, 2012 року, м. Київ) / Київський університет права НАН України. – Вип. 1. – К.: Видавництво Ліра. – 2013. – С. 165–171.

17. Стрельцова Є. Д. Договір морського перевезення вантажу (порівняльний аспект): дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03 / Євдокія Джонівна Стрельцова. – Одеса, 2002. – С. 185.

18. Гражданское право в 4-х томах. Том 4. Обязательное право: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 02.11.00 «Юриспруденция» / [Витрянский В. В. и др.]; отв. ред. Е. А. Суханов – 3-изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 816 с. (Серия «Классический университетский учебник») / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова).

The article examines the contract of carriage of goods by sea in the international private law.

В статье рассматривается договор международной морской перевозки в международном частном праве.

ПРАВА ТА ОBOB'ЯЗКИ СТРАХУВАЛЬНИКА В ДОГОВІРНИХ ЗOBOB'ЯЗАННЯХ ЗІ СТРАХУВАННЯ

Міловська Н. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

*науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

У статті визначено особливості правового статусу страхувальника як однієї зі сторін договору страхування, здійснено характеристику його прав і обов'язків.

Ключові слова: договір страхування, сторони договору, страхувальник, страховик, права та обов'язки.

Правовідносини страхування, як і будь-які інші цивільні правовідносини, розкриваються через сукупність їх елементів – суб'єкти, об'єкти, зміст. Визначення особливостей суб'єктного складу зазначених правовідносин є одним із найважливіших питань. У цивілістичній літературі, зокрема, у працях Н. В. Безсмертної, М. І. Брагінського, С. М. Братуся, Ю. О. Заїки, Л. Л. Кінашук, О. С. Красільникової, В. В. Луця, В. М. Никифорака, Я. О. Чапічадзе та інших, досліджено лише деякі проблеми суб'єктного складу відносин страхування. Однак цілісного дослідження питання щодо прав та обов'язків сторін у договірних зобов'язаннях зі страхування проведено не було.

У ст. 979 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] під договором страхування розуміється такий договір, за яким одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити іншій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору. Аналогічне визначення договору страхування міститься і в ч. 1 ст. 354 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [2].

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про страхування» [3] договір страхування – це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Як випливає із відповідних положень ЦК України, ГК України та ст. 16 Закону України «Про страхування», сторонами договору страхування є страховик та страхувальник.

Взаємовідносини між страховиком та страхувальником мають дворівневу структуру. По-перше, загальні умови страхування містяться в правилах страхування. По-друге, конкретні (безпосередні) його умови визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства. При

укладенні договору страхування сторони вправі самостійно визначати його умови (зміст), але не допускаючи істотної зміни положень, що містяться в правилах страхування.

Страховальниками визнаються юридичні та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страховальниками відповідно до чинного законодавства (ч. 2 ст. 984 ЦК України; ст. 3 Закону України «Про страхування»). Л. Л. Кінащук вважає таке визначення надто вузьким і пропонує визнавати страховальниками юридичних і фізичних осіб, які мають страховий інтерес і вступають у відносини зі страховиками за приписом закону, беруть участь у створенні страхового фонду шляхом сплати внесків і мають право на компенсацію у разі настання страхового випадку [4, с. 72]. Схожий погляд висловлює Т. С. Мартянова, яка виділяє дві основні ознаки, що характеризують страховальника: перша полягає у правосуб'єктності страховальника, а друга – в обов'язковій наявності у страховальника страхового інтересу [5, с. 160].

Обґрунтованою видається позиція А. І. Худякова, який розглядає страховальника як суб'єкта страхового правовідношення, який має визначений страховий інтерес і право вимагати від страховика страхового захисту цього інтересу [6, с. 251].

Узагальнений аналіз викладених позицій та положень чинного законодавства дає можливість виділити такі ознаки страховальника за договором страхування: наявність статусу юридичної особи або дієздатної фізичної особи; безпосередня участь у договорі страхування; зацікавленість в укладенні договору страхування на свою користь або на користь іншої особи, яка має страховий інтерес; володіння всіма правами і обов'язками за договором страхування (в договорах страхування відповідальності, окрім права на отримання страхового відшкодування).

Таким чином, *страховальник за договором страхування – це юридична чи дієздатна фізична особа, яка добровільно або через вимоги закону укладає зі страховиком договір страхування життя, здоров'я, майна на свою користь або договір страхування своєї відповідальності або відповідальності іншої особи на користь третіх осіб, життя, здоров'ю або майну яких може бути заподіяна шкода.*

Наявність страхового інтересу є необхідною умовою для формування страхового зобов'язання, оскільки визначає всі найважливіші його елементи: суб'єктивний склад, об'єкт, права й обов'язки суб'єктів, його виконання, відповідальність за невиконання або неналежне виконання [7, с. 136].

При розгляді страхового інтересу виділяють економічний та правовий аспекти. Страховий інтерес як економічна категорія проявляється в речі, іншому майні або доході. В правовому відношенні страховий інтерес – це не матеріальна цінність, а відношення до неї особи. Страховий інтерес – це суб'єктивний інтерес, тобто інтерес конкретної особи (фізичної чи юридичної), що пов'язаний із правом власності, іншими речовими правами, особистими немайновими правами і зобов'язальними правами.

У процесі історичного розвитку страхування спостерігалось різне тлумачення сутності страхового інтересу. Найбільш консервативним було трактування, згідно з яким страховий інтерес є притаманним винятково майновому страхуванню [8, с. 35]. Проте можливість визнання страхового інтересу в сфері особистого страхування абсолютно законна й обумовлена тим, що як майнове, так і особисте страхування об'єднує захисне (забезпечувальне) призначення страхування, що проявляється в задоволенні майнових потреб, які виникають у результаті обставин, що мають ознаки страхового випадку. Таким чином, страховий інтерес включає в себе майнове, особисте страхування та страхування відповідальності.

Страховий інтерес має майновий характер, що надає можливість об'єктивно і достатньо точно піддати його грошовій оцінці, тобто визначити вартість страхового інтересу. Страховий інтерес повинен мати й ознаки ризикованості. Ця вимога впливає із необхідності наявності ризику у страхових правовідносинах і визначена у ст. 8 Закону України «Про страхування». Крім того, страховий інтерес має бути юридичним інтересом, що формується на підставі реально існуючих правовідносин. Відсутність законного страхового інтересу у страховальника є підставою для визнання страхового зобов'язання (договору страхування) таким, що не відповідає вимогам закону (ст. 4 і 29 Закону України «Про страхування»), зокрема, є підставою для визнання договору страхування недійсним.

Зміст страхового інтересу в договорах майнового та особистого страхування є досить різним, адже якщо в майновому страхуванні він спрямований на збереження матеріального становища страховальника при виникненні майнових втрат, то в особистому страхуванні він пов'язаний відповідно із майновим забезпеченням життя, здоров'я, досягненням особою певного віку. В особистому майновому страхуванні страховий інтерес має безпосередній характер і ним має право безпосередньо скористатися тільки застрахована особа.

При страхуванні відповідальності формою прояву страхового інтересу страховальника, що здійснює певний вид діяльності, є можливість його звільнення від матеріальної відповідальності перед третіми особами за наслідки заподіяння шкоди, що завдана його діями або бездіяльністю, шляхом здійснення страховиком визначених страхових виплат.

Таким чином, страховий інтерес страховальника можна охарактеризувати такими ознаками: наявність об'єкта страхування; зацікавленість в ненастанні страхового випадку; здійснення активних

дій, спрямованих на отримання в майбутньому грошової компенсації для покриття випадкових витрат, шляхом укладення договору страхування.

Заміна страхувальника здійснюється відповідно до положень Закону України «Про страхування». Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про страхування» у разі смерті страхувальника-фізичної особи, який уклав договір майнового страхування, права і обов'язки страхувальника переходять до осіб, які одержали це майно у спадщину. В інших випадках права і обов'язки страхувальника можуть перейти до іншої фізичної чи юридичної особи лише за згодою страховика, якщо інше не передбачено договором страхування (ч. 1 ст. 994 ЦК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 995 ЦК України і ст. 23 Закону України «Про страхування» у разі, якщо юридична особа-страхувальник припиняється і встановлюються її правонаступники, права та обов'язки страхувальника переходять до правонаступників. Зазначена норма ЦК України поширюється на випадки, коли має місце припинення юридичної особи у формі реорганізації (ст. 106–109 ЦК України). Ліквідація страхувальника – юридичної особи (ст. 110 ЦК України) тягне за собою припинення договору страхування.

Страхування цивільно-правової відповідальності фізичної особи, яка визнана судом недієздатною, не може продовжуватися, оскільки вона не може нести цивільно-правової відповідальності за заподіяну нею шкоду (ст. 41, 1184 ЦК України). Договір страхування відповідальності фізичної особи, яка визнана недієздатною, припиняється з моменту визнання особи недієздатною (ч. 1 ст. 996 ЦК України).

Страхувальник-фізична особа, цивільна дієздатність якої обмежена судом, здійснює свої права та обов'язки лише за згодою піклувальника (ч. 2 ст. 996 ЦК України). До цих правовідносин страхування застосовуються загальні правила про наслідки порушення норм ЦК України щодо отримання згоди піклувальника (ст. 37, 223 ЦК України тощо) [9, с. 567].

Оскільки договір страхування є двостороннім, у кожній із його сторін виникають права та обов'язки. Важливо, що права однієї сторони співвідносяться з обов'язками іншої сторони таким чином, що відповідному обов'язку страховика кореспондує відповідне право страхувальника і навпаки.

Загальні права та обов'язки сторін договору страхування передбачені ЦК України (ст. 988, 989) та Законом України «Про страхування» (ст. 20, 21). Так, страхувальникові надається право:

- вибрати страховика для укладання договору страхування;
- замінити вигодонабувача, призначеного за договором страхування, крім договору страхування відповідальності, іншою особою, повідомивши про це страховика в письмовій формі. Слід враховувати, що вигодонабувач не може бути замінений іншою особою після того, як він виконав будь-яке із зобов'язань за договором страхування або пред'явив страховику вимогу про здійснення страхової виплати;
- збільшити розмір страхової суми з наступним перерахунком розміру страхового платежу в період дії договору страхування;
- при настанні страхового випадку отримати страхову виплату в порядку і строки, встановлені правилами та договором страхування;
- достроково припинити дію договору страхування на умовах, передбачених правилами страхування.

Залежно від етапу розвитку страхових правовідносин, моменту виникнення та тривалості існування обов'язки сторін за договором страхування умовно поділяють на три групи: 1) обов'язки, які сторони мають виконати в процесі укладення договору; 2) обов'язки, які сторони виконують протягом дії договору; 3) обов'язки, які виникають після настання страхового випадку [9, с. 324].

Відповідно до цього критерію на відповідну сторону договору страхування цивільної відповідальності за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, покладаються певні обов'язки при укладенні, виконанні договору та настанні страхового випадку.

Обов'язками страхувальника за договором страхування є: своєчасне внесення страхових платежів; при укладанні договору страхування надання інформації страховикові про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і подальше інформування його про будь-яку зміну страхового ризику; повідомлення страховика про інші чинні договори страхування щодо цього об'єкта страхування. Згідно зі ст. 989 ЦК України, якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт уже застрахований, новий договір є недійсним; вживаються заходи щодо запобігання та зменшення збитків, завданих унаслідок настання страхового випадку; повідомляється страховик про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами страхування. Умовами договору страхування можуть бути передбачені також й інші обов'язки страхувальника.

Основним обов'язком страхувальника є внесення плати за послугу із страхування (страхового платежу, премії) у розмірі, встановленому договором (ч. 1 ст. 989 ЦК України). У свою чергу, страховик має право зменшувати розмір страхових платежів, заохочуючи страхувальників до вжиття заходів, спрямованих на недопущення настання страхових випадків, а також підвищувати розміри страхових платежів страхувальникам, з вини яких сталися страхові випадки.

Доречно було б на законодавчому рівні закріпити положення щодо можливості сплати страхувальником страхового платежу в розстрочку із визначенням наслідків несплати у встановлені строки чергових страхових внесків, наприклад, встановлення в інтересах страховика неустойки у розмірі, наближеному до розміру страхової суми, яку він зобов'язаний буде виплачувати страхувальникові, або обов'язку сплатити відсотки за користування чужими грошовими коштами.

Страхові відносини будуються за загально визнаним принципом найвищої довіри сторін, який передбачає надання сторонами (здебільшого страхувальником) повної інформації про об'єкт страхування, включаючи конфіденційну. Таким чином, *страхувальник зобов'язаний при укладенні договору страхування надати страховикові інформацію про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для оцінки страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-які зміни страхового ризику.*

Істотними необхідно визнати такі обставини, знання яких призвело б до відмови в укладенні договору або суттєво внесло зміни в умови оплати за страхові послуги за відповідним договором. У кожному конкретному випадку залежно від особливостей об'єкта страхування і характеру події, на випадок настання якої здійснюється страхування, склад істотних обставин може відрізнитися.

Про зміну страхового ризику може свідчити будь-яка зміна обставин, які впливають на імовірність настання страхового випадку. Однак однієї значущості зміни обставин недостатньо, щоб страхувальник був зобов'язаний повідомляти про таку зміну страховику і для того, щоб настали передбачені законом наслідки порушення цього обов'язку. Необхідно, щоб значна зміна могла суттєво вплинути на збільшення страхового ризику.

Загалом, до обставин, які мають істотне значення, можуть бути віднесені, наприклад, у договорі страхування майна, наявність охорони та сигналізації в приміщенні, де знаходиться майно, або на автомобілі, інші умови зберігання майна. До значних змін може належати зміна власника (володільця) майна, характеру використання майна, зняття або поломка сигналізації, припинення охорони застрахованого об'єкта.

Покладення такого обов'язку на страхувальника дало підставу окремим авторам розглядати договір страхування як різновид фидуціарного договору, тобто договору, укладеного на особливій довірі (фидуціарній) [10, с. 301]. Однак пояснення сутності фидуціарних договорів посиланням на те, що в класичних фидуціарних договорах саме укладення договору базується на особливій довірі до особи контрагента, не є достатньо переконливим. У класичному варіанті договору страхування відсутня ознака фидуціарності, яку не слід змішувати з алеаторністю договору страхування. Алеаторність полягає в тому, що здійснення страхової виплати поставлено в залежність від настання випадкової обставини (страхового випадку). Класичний договір страхування не є фидуціарним правомочинном, оскільки страховик не є володільцем чи власником майна страхувальника.

Неналежне виконання цього обов'язку може стати підставою для відмови у здійсненні страховиком страхової виплати при настанні страхового випадку.

Страхувальник зобов'язаний при укладенні договору страхування повідомити страховика про інші договори страхування, укладені щодо об'єкта, який страхується (ч. 3 ст. 989 Закону «Про страхування»). Страхування не може мати за мету збагачення страхувальника. Тому якщо об'єкт застрахований у кількох страховиків, то страхове відшкодування, що виплачується усіма страховиками, не може перевищувати розміру заподіяної шкоди.

Якщо страхувальник не повідомив страховика про те, що об'єкт страхування уже застрахований, новий договір страхування є нікчемним (ч. 3 ст. 989 ЦК України). У свою чергу, для укладення договору перестрахування страховик не зобов'язаний повідомляти про це страхувальника.

Страхувальник зобов'язаний вживати заходів щодо запобігання збиткам, завданям настанням страхового випадку, та їх зменшенню (ч. 4 ст. 989 ЦК України). Такими заходами можуть бути як дії, так і бездіяльність (зокрема, припинення експлуатації транспортного засобу, пошкодженого внаслідок ДТП тощо).

Зазначені заходи страхувальника мають відповідати вимогам розумності (ст. 3 ЦК України). Розумністю у даному випадку слід вважати дії з урахуванням тих витрат, які необхідні для їх проведення, порівняно із розміром зменшених збитків. Тому нерозумними вважатимуться дії страхувальника щодо недопущення настання збитків, вартість яких істотно перевищує економію, досягнуту такими діями.

Водночас законом передбачений обов'язок страховика відшкодувати витрати, понесені страхувальником у разі настання страхового випадку з метою запобігання або зменшення збитків, якщо це встановлено договором (ч. 4 ст. 988 ЦК України), а також за заявою страхувальника, у разі здійснення страховиком заходів, що зменшують страховий ризик, переукласти з ним договір страхування (ч. 5 ст. 988 ЦК України, ст. 20 Закону України «Про страхування»).

Страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором (ч. 5 ст. 989 ЦК України). Вимога страхувальника про виплату страхового відшкодування має бути заявлена своєчасно. Зазвичай за договором добровільного страхування страхувальник протягом визначеного договором строку зобов'язаний письмово повідомити страховика про настання страхового випадку. Так, у разі настання страхового випадку страхувальник (водій транспортного засобу, який спричинив дорожньо-транспортну пригоду) зобов'язаний повідомити протягом трьох робочих днів страховикові про настання страхового випадку, надати йому письмове пояснення про обставини дорожньо-транспортної пригоди та, у разі потреби, надати транспортний засіб для огляду й експертизи. За відсутності страхувальника з такою заявою має звернутися будь-який повнолітній член його сім'ї. Обов'язок повідомити про настання страхового випадку може лежати і на вигодонабувачеві. Він повинен повідомити про це, якщо має намір скористатися своїм правом на отримання страхової виплати.

Якщо страхувальник не повідомив про настання страхового випадку, то страховик має право відмовити у здійсненні страхової виплати [11, с. 296].

Чинне законодавство не встановлює вичерпного переліку обов'язків страхувальника. Він може бути розширений іншими актами цивільного законодавства, а також укладеним договором страхування, якщо це необхідно для належного здійснення страхових правовідносин [9, с. 564].

Отже, підставою для виникнення страхових правовідносин є договір як юридичний факт, який породжує виникнення цивільних прав та обов'язків, тому договір страхування виступає формою існування страхових правовідносин.

У межах договору страхування інтерес кожної сторони може бути задоволений лише шляхом задоволення інтересу іншої сторони, а це, в свою чергу, породжує загальний інтерес сторін до укладення договору і його належного виконання. Відповідному обов'язку страховика кореспондує відповідне право страхувальника і навпаки.

Залежно від моменту виникнення та тривалості існування обов'язки страхувальника за договором страхування можна поділити на: обов'язки, які повинні бути виконані в процесі укладення договору; обов'язки, які виконуються страхувальником протягом дії договору; обов'язки, які виникають у страхувальника після настання страхового випадку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 року. – К.: Істина, 2003. – 368 с.
2. Господарський кодекс України: офіційний текст. – К.: Кондор, 2004. – 208 с.
3. Закон України «Про страхування» від 7 березня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.
4. Кінашук Л. Л. Страхове право: [підруч.] / Кінашук Л. Л. – К.: Атіка, 2007. – 256 с.
5. Мартьянова Т. С. Возмещение вреда, причиненного здоровью граждан, заключивших и не заключивших договоры страхования / Т. С. Мартьянова // Законность, правопорядок и правовая культура. Материалы 3-ей межвузовской научно-теоретической конференции адъюнктов и аспирантов. – М., 1974. – С. 93–95.
6. Худяков А. И. Страхование право / А. И. Худяков. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 691 с.
7. Горіславська І. Специфіка договору страхування у сільському господарстві / І. Горіславська // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 136–137.
8. Безсмертна Н. Договір страхування в системі цивільно-правових договорів / Н. Безсмертна // Право України. – 2004. – № 3. – С. 35–37.
9. Цивільне право України. Особлива частина / За ред. О. В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1076 с.
10. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. [учеб.]; под ред. Е. А. Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
11. Цивільне право України. Підручник у 2-х т. Том 2 / За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К., 2007. – 480 с.

The scientific article describes the features of the legal status of the insured as one of the parties of insurance contracts, carried of characteristic of his rights and duties.

В статье определены особенности правового статуса страхователя как одной из сторон договора страхования, осуществлено характеристику его прав и обязанностей.